

109 2007/3 Innehåll

In memoriam: Nils Elvander.	211
Uppsatser	
<i>Jan-Erik Lane – Reinert Mæland: Mot en minikonstitution för EU: Förändring av Ministerrådet</i>	213
<i>Maria Jansson – Maria Wendt – Cecilia Åse: Kön och nation i vardag och vetenskap</i>	239
Översikter och meddelanden	
<i>Odd Gunnar Skagestad: Et åremål i perspektiv: Hundreårsminnet om folkeavstemningen 12.-13. november 1905</i>	257
<i>Johannes Lindvall: Fallstudiestrategier</i>	268
<i>Hans Wreber: De offentliga tjänstemännens värdegrunder – hur genomförs normativ analys för självvärdering?</i>	277
<i>Michelle Micheletti – Lars-Göran Stenelo: Utlåtande angående sökande till anställning som professor i Statskunskap vid Uppsala universitet</i>	287
Statsvetenskapliga förbundet	
<i>Mats Lundström: Statsvetenskapen och rättvisans sfärer</i>	307
Litteraturöversikter	
<i>Hans Hegeland: Nationell EU-parlamentarism. Riksdagens arbete med EU-frågorna. Anm. av Sverker Gustavsson</i>	311
<i>Thomas Larue: Agents in Brussels: Delegation and Democracy in the European Union. Anm. av Jonas Tallberg</i>	319
<i>Lenita Freidenvall: Vägen till Varannan Damernas. Om kvinnorepresentation, kvotering och kandidaturval i svensk politik 1970-2002. Anm. av Lena Wängnerud</i>	329
<i>Jan Olsson & Joakim Åström (red.): Democratic eGovernance: Approaches and Research Directions. Anm. av Karl Löfgren</i>	333

Statsvetenskaplig tidskrift

Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen med stöd av Vetenskapsrådet. **redaktionssekreterare** Mats Sjölin (ansvarig utgivare) **bitr redaktionssekreterare** Teresa Rindefjäll **förbundsredaktör** Helena Wockelberg **redaktionsråd** Christina Bergqvist, Uppsala universitet, Mikael Gilljam, Göteborgs universitet, Patrik Hall, Malmö högskola, Cynthia Kite, Umeå universitet, Mats Lindberg, Örebro universitet, Michelle Micheletti, Karlstads universitet, Ulf Mörkenstam, Stockholms universitet, Teresa Rindefjäll, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare, Mats Sjölin, Växjö universitet, redaktionssekreterare, Helena Wockelberg, förbundsredaktör **teknisk redaktör** Bengt Lundell

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år **prenumerationspris** 2007 360 kr **enstaka nummer** 95 kr **medlemmar** i Statsvetenskapliga förbundet och **studenter** erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning av avgiften på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes

Adress Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund **telefon** 0470-708217 (Sjölin) 046-222 4602 (Rindefjäll) 046-222 1071 (Lundell) **telefax** 046-222 4006

e-post statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se **hemsida** www.statsvetenskapligtidskrift.se

■ Översikter och meddelanden

■ Et åremål i perspektiv: Hundreårsminnet om folkeavstemningen 12.-13. november 1905

ODD GUNNAR SKAGESTAD¹

ABSTRACT

A Centenary in Perspective: Norway's Referendum of 12-13 November 1905. In Norway, 2005 was a year of celebrations, linked, first and foremost, to the fact that 100 years had passed since the peaceful dissolution of the personal union between Norway and Sweden. Despite the absence of broad popular support for the idea that this should merit any celebrations, government and media spent considerable resources on high-profile promotion of the 1905 story, including the side-events leading up to or following the famous 7 June Declaration of the Norwegian Storting (Parliament).

In the context of nation-building, historical milestones tend to take on a flavour of *history-building* – the stuff that national myths are made of.

In the saga of Norwegian nation-building, 1905 had come to play a perhaps surprisingly inflated rôle. Thus – less surprisingly – in the interpretation handed over to a contemporary audience, the various events of 1905 have been suffused with a series of myths, some of which have assumed the character of national dogmas.

In particular, the author explores the myths surrounding the referendum of 12-13 November 1905, and demonstrates how vested interests have been instrumental in consolidating the popular (but false) interpretation that the real issue of the referendum was Norway's constitution (monarchy vs. republic) and not the conditions set forth by Prince Carl of Denmark for accepting the offer made by the Norwegian Government and its Parliament to assume the Norwegian throne. In fact, employing devious tactics, Prime Minister Michelsen succeeded not only in winning a comfortable victory for Prince Carl's candidacy (whereby the Prince became King Haakon VII of Norway), but he also managed to entrench the notion that the referendum above all was a resounding confirmation of a (continued) monarchical constitutional order. The long-term effect (which is still very much a defining feature of Norway's political self-image) was to give the country's republicans (who, at the onset of 1905 were a dominant force in the Norwegian political discourse) a permanently marginalized position as a fringe movement of eccentrics and certified losers.

Jubelåret 2005

Jubiléumsåret 2005 er forlengst blitt histo-

rie, og vi kan betrakte årets hendelser med et modicum av kritisk distanse. Året vil bli husket for sine mange jubiléer, åremålsfei-

1 Odd Gunnar Skagestad är mag. art. statsvitenskap och är verksam som avdelningsdirektör vid norska utrikesdepartementet.
E-post: oguns@broadpark.no

ringer og -markeringer av mer eller mindre epokegjørende forgangne begivenheter (Brottveit – Aagedal 2005: 79-106, Skagestad 2005f: 6-7). I så måte fremstår 2005 som et høydepunkt i et bredere sammensatt mønster, som favner vår hang til kollektivt å manifestere våre erindringer om såvel skjellsettende tildragelser som ”meta-begivenheter” av mer eller mindre minneverdig gehalt. I likhet med festivaler av ulike slag er jubiléer blitt en av samfunnets heftigste vekstnæringer (Johnston 1991, Brottveit – Aagedal 2005: 80, 94-95).

I året 2005 skulle det fremfor alt handle om oppløsningen av personalunionen med Sverige. Enten det var tale om ”jubiléum” eller ”markering” (en hel samfunnsdebatt i seg selv), kunne man gjennom hele året vasse så ettertrykkelig i hundreårsbølgen at noen hver risikerte å få 1905-syndromet på hjernen. Lite å undre seg over: Når våre kjæreste nasjonale skrømt skal hentes frem fra skapet, er det intet som slår myten om vår ”frigjøring fra svenske-åket”.

1905-syndromet

Hundreårsbølgen skyllet over oss – aviser og tidsskrifter, radio og fjernsyn, samt en flom av bokutgivelser som kunne fortelle oss om hvor viktig en sak det var, dette med 1905. Publikasjoner, forestillinger og en serie happenings minnet oss iherdig om hvor stort det var at det nettopp nå var 100 år siden den historiske begivenheten. Våre øvrigheter stilte seg i spissen for kalaset ved å etablere et aksjeselskap – ”Hundreårsmarkeringen – Norge 2005 AS” – som med heftig bruk av skattebetalernes penger skulle gni budskapet inn. Og dét klarte de: Litt *vel* heftig, kanskje – allerede i mars 2005 ble det kjent at selskapet var konkurs og at styret hadde trukket

seg etter å ha brukt opp både de 150 millionene som de hadde og ytterligere 27 millioner kroner som de ikke hadde (Madsen 2005, Haakaas 2005). Uansett, – feiringen fortsatte ufortrødent ut året. En feiring som så å si programmessig var gjennom-syret av det særnorske tvisyn: Noen kalte det et *jubiléum*, andre insisterte på å bruke ordet *markering* – angivelig for ikke å såre svenskene (tro det eller ei, på svensk er markering helst noe som hunder gjør ...).

Hva det var som skulle feires, var likevel diffust: Som sitt motto hadde ”Hundreårsmarkeringen-Norge 2005” valgt formuleringen ”*Verdensborger i forvandling*”, – hva man nå enn mente med en såvidt anstrengt klisjé.

Myter som paradigmebærende popkultur-fenomé

Med ”myte” forstås en trosbasert forestilling om et gitt saksforhold – en forestilling som over tid har fått festne seg og prege sin samtids populære holdninger og oppfatninger. Myter er ikke nødvendigvis ”usanne”. En myte kan være et uttrykk for kreativ tankekraft såvel som for et oppriktig filantropisk sinnelag, eller den kan bunne i hederlig snusformuftig hverdagsvisdom. Mytene har dog dét til felles at de er tuftet på *tro*, dvs. udokumenterte eller udokumentérbare postulater – eller rett og slett desinformasjon, misforståelser og feilslutninger som ingen har tatt seg bryet med å rydde opp i.

Blir en myte gjentatt ofte nok, vil den anta en egendynamikk, den vil kunne gjentas videre med et stadig sterkere skinn av troverdighet. Jo flere forskjellige steder myten har krøpet inn og tatt bolig, desto flere muligheter har den fått til å dukke opp med stadig større overbevisnings-

kraft i stadig nye sammenhenger. Jo mer et "faktum" er etablert som opplest og vedtatt, desto mindre rom gis for eventuell kildekritikk. Blant fagfolk flest – det være seg historikere, statsvitere eller jurister – er kildekritikk noe man helst anvender på nye eller subtile problemstillinger, som kan oppleves som spennende faglige utfordringer. Nedarvede forestillinger om elementære forhold aksepteres derimot kritikkfritt som de selvfølgeligheter som de anses for å være. Og da er det kanskje ikke helt fair å forvente noe annet av fagfolkens etterplaprer i kunnskapsformidlingens første linje – skolefolkene og journalistene.

Når myter blir fakta

Om vi ser på de forestillingene som har vært formidlet i media om hva som "egentlig" skjedde i 1905, er det påfallende i hvilken grad mytene har dominert på bekostning av faktisk kunnskap. For bare å nevne noen av de mest profilerte gjengangerne (Skagestad 2005a):

■ *At Norge frigjorde seg fra Sverige og vant sin selvstendighet.* Her åpenbares nasjonal underlegenhetsfølelse med røtter tilbake fra dansketiden ("firehundreårsnatten") og ydmykelsen fra Kiel-freden i 1814, da Norge rett og slett ble *avstått* til Sverige. Under unionsstridighetene forut for 1905 ble dette forsmadelige og følelsetunge tankegodset utnyttet rått i den agitasjonen som terpet på det nedverdiggende i at "Norge var underlagt Sverige". Hvilket ikke var tilfelle: Grunnlaget for unionen var ikke Kiel-freden, men *Riksakten* av 6. august 1815. Dette var et dokument som ned til hver minste detalj fastslo de to states fullstendige jevnbyrdighet, likestilling og selvstendighet. I agitasjonen for unionsoppløsningen gjaldt det å

dyrke frem forestillingen om Norge som den underlegne part i unionen, – en union som i virkeligheten var et arrangement mellom to likestilte og selvstendige parter. Men om denne nasjonale ynkeliggjøringen kunne tjene klare politiske formål – strategisk såvel som taktisk – *dengang*, skulle det knapt være nødvendig å holde denne myten i live hundre år etter.

■ *At de to lands felles utenriksstjeneste var underlagt Sverige.* Når nettopp konsulat-saken – det norske kravet om en separat konsulattjeneste – skulle bli benyttet for å få istand unionsoppløsningen, måtte kravet begrunnes på en måte som kunne godtgjøre at den ordningen som eksisterte, var utilfredsstillende for Norge. Siden utenriksvesenet var de to rikenes eneste fellesinsitusjon (i tillegg til selve statsoverhodet), ble det maktpåliggende å fremstille utenriksstjenesten som svensk-dominert. I virkeligheten hadde man en personellmessig integrert utenriksstjeneste, hvor det ikke foregikk noen diskriminering av norske tjenestemenn til fordel for svenske: Ved unionsoppløsningen var 16 av de 26 utsendte lønnede konsuler i fellestjenesten norske, mens fire av tolv ministerposter (dvs. diplomatiske stasjonssjefer, tilsv. vår tids ambassadører) var besatt av nordmenn. Og kabinettsekretæren i Utenriksdepartementet, som var departementets øverste embetsmann og dermed overordnet både diplomatiet og konsulatvesenet, var i årene 1900-03 en nordmann (Omang 1955: 54, og Neumann og Leira 2005: 48). At Sverige skulle ha større innflytelse enn Norge på utenrikspolitikken, var heller ikke nedfelt i noen formell bestemmelse eller avtale. Forholdet mellom unionspartene var også på dette området regulert i Riks-

akten av 1815, som (§ 7, 6.-10. ledd) i omhyggelig detalj fastslo de to partenes fullstendige likestilling i håndteringen av utenrikssaker.

- *At unionsoppløsningen fant sted ved Stortingets beslutning 7. juni 1905.* I hundre år har vi feiret 7. juni som selve dagen for unionsoppløsningen, – i 2005 mer intenst enn noen gang tidligere. Kjekt nok, for det var med sitt spenstig formulerte vedtak i konsulatsaken at Stortinget (i noen bisetninger!) ”konstaterte” at kongen ikke hadde klart å få på plass en regjering, og at han derfor hadde opphørt å fungere som norsk konge – så å si avsatt seg selv – og at unionen derfor var opphørt. Temmelig uortodokst, – ja rent ut genialt, syntes mange, dengang og nå. I Sverige var holdningen heller at dette var en litt for bråkjekk uhøflighet. Selv blant svensker som sympatiserte med Norge og som var enig i at unionen burde oppløses, mente man at dette burde gå ordentlig for seg, – ”lagom”, som man sier på svensk (et tilsvarende uttrykk finnes ikke på norsk). Tross alt var unionen basert på en avtale – Riksakten – mellom *to parter*. Dersom denne skulle bringes til opphør, måtte begge parter medvirke. Da man fikk summet seg etter 7. juni-viraken, viste det seg at man måtte ta flere grep før saken var i havn: Først en folkeavstemning som stadfestet Stortingets vedtak, dernest forhandlingene som 23. september førte til Karlstadforliket, videre opphevelsen 16. oktober av Riksakten, og så – endelig – kong Oscar II’s abdikasjon 26. oktober 1905. Først da var unionsoppløsningen et fullbyrdet faktum. Stortingsvedtaket 7. juni var en viktig hensiktserklæring – men likevel kun et første skritt i den prosessen som ledet til at unionen ble oppløst.

■ *At kongen var ”svensk”,* dvs. at han var en fremmedkar som det var kurant å kvitte seg med. Denne argumentasjonen inngikk i den fiendebilde-pregede agitasjonen under unionsstridighetenes tilspissede fase. For å diskreditere unionen, måtte også kongens person demoniseres, og dét kunne mest effektivt gjøres ved at han ble slått i harkorn med storsvenske hegemonipolitikere. Men at uttrykket ”svenskekongen” fortsatt benyttes hundre år senere,² burde være unødvendig. Denne terminologien gir en urettmessig og misvisende historieforståelse. At Oscar II var svensk, var så sin sak, men han var også like mye norsk som sine norsk-nasjonalistiske kritikere. Ikke bare snakket og skrev han norsk flytende (til forskjell fra sin etterfølger Haakon VII, hvis nasjonale holdning på alle måter står uplettet i historien), han var også meget bevisst med at det var som *norsk* konge at han utførte sin embetsgjerning som landets statsoverhode. Fortsatt sett i tilbakeblikk er det også klart at Stortingets vedtak om å avsette kongen ikke bunnet i at han var ”svensk”, men at han ikke forstod poenget med folkestyret: Et prinsipp som i sin utforming innen rammen av Norges forfatning, og i sin praktiske konsekvens, betydde at i en kompetansestrid mellom den utøvende statsmakt og folkets kårne, må førstnevnte vike (Skagestad 2005b, Skagestad 2005c). Men myten om kong Oscar II som sagaen om hvordan det norske folk avsatte ”svenskekongen”, inngår fortsatt i det totalbildet som i foreliggende artikkel er kalt ”1905-syndromet”.

2 Som illustrasjon kan nevnes at *Google*-søk gir 137 treff på de sammenstilte stikkord ”Oscar II”, ”svenskekongen” og ”1905”.

Folkeavstemningen 12.- 13. november 1905

Blant de enkeltbegivenheter som fant sted i tilknytning til unionsoppløsningen i 1905, har knapt noen hatt en sterkere myteskapende gjennomslagskraft enn folkeavstemningen 12.-13. november. At dette var en epokegjørende hendelse, har det alltid vært bred enighet om. Så også når hundreårs-milepælen skulle passeres: Etter hvert som selve merkedagene nærmet seg, skulle medias fokus i stigende grad bli rettet mot det som skjedde dengang da folket for annen gang samme år gikk til urnene for å avgjøre et spørsmål av vital viktighet for Fedrelandets fremtid.

Men vet vi hva saken gjaldt? Og *ønsker* vi egentlig å vite det? Pussig spørsmål, kan hende, men man kan undres når man ser med hvilken iherdighet våre kunnskapsformidlere gjennom et drøyt sekel har forsøkt å få oss til å tro noe annet enn det som faktisk skjedde (Skagestad 2005d: 274-282).

På sine prominente nettstedene kunne Kulturdepartementets egen festkomité "Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS" til det kjedsommelige terpe på påstanden om at folkeavstemningen gjaldt Rikets fremtidige statsform, – republikk eller fortsatt kongedømme (Kulturdepartementet 2005). Hvilket – ble vi fortalt – ble avgjort ved at 259 563 stemte for kongedømme mot 69 264 for republikk. Dette har i hundre år vært den offisielle versjon av historien. Og ikke bare den "offisielle", men en versjon som med entusiasme har vært kolportert i alle år også av kunnskaps- og meningsformidlere uten noen offisiell agenda. Det er en fortelling som ble gjenfortalt med fornyet intensitet i jubileumsåret 2005.

Samme fortelling (med avstemningsresultatet uttrykt i prosenter eller i absolutte

tall) gikk igjen i de mange publikasjoner som bidro i markeringen av de 100 år siden unionsoppløsningen. Slik blir det fremstilt i vår tid, og slik ble det også av mange oppfattet dengang. Likevel er det feil – formelt såvel som reelt. Folkeavstemningen gjaldt ikke statsform, og valget stod ikke mellom monarki og republikk.

Vågespillet

De politiske beslutninger og disposisjoner som ble foretatt i 1905, hadde et betydelig innslag av sjansespill. Dette gjaldt fremfor alt i forholdet til unionspartneren Sverige, men også vis-à-vis andre internasjonale aktører, samt ikke minst i forholdet til de ulike segmenter av det politiske Norge, hvor republikanerne utgjorde en tung maktfaktor. I dette politiske landskapet og aktørmiljøet skulle statsminister Michelsen utmerke seg som pokerspilleren *par excellence*, som den beslutsomme gambleren som våget der andre vaklet eller vinglet, og som derfor vant med sitt vågespill.

Det var et spill som foregikk på ulike arenaer, på ulike nivåer og gjennom flere sekvenser. I dette helhetsbildet inngår også folkeavstemningen over prins Carls kandidatur til Norges trone.

Grunnlaget for folkeavstemningen var Stortingets vedtak 31. oktober, hvor man sluttet seg til regjeringens forslag med følgende ordlyd (Sars 1909: 301):

- 1) Stortinget bemyndiger regjeringen til at optage forhandlinger med prins Carl af Danmark om at modtage valg som Norges konge under forudsætning af, at det norske folk tiltræder denne stortingets beslutning gennem flertallet af de afgivne stemmer ved en folkeafstemning iverksat i det væsentlige efter de samme regler, som kom til anven-

delse ved folkeafstemningen 13. august 1905.

2) Regjeringen bemyndiges til at træffe de fornødne forføininger til afholdelse af den nævnte folkeavstemning.

Og det spørsmål som velgerne ble stilt i november lød:³

Er den stemmeberettigede enig i Stortingets bemyndigelse til regjeringen om å oppfordre prins Carl av Danmark til å la seg velge til Norges konge, svarer han: 'ja', er han ikke enig svarer han: 'nei'.

Som det fremgår, var spørsmålet om statsform overhodet ikke berørt.

Men var ikke *realiteten* i saken nettopp å få fattet et vedtak om Rikets fremtidige statsform, eller iallfall å etablere et avgjørende realitetsgrunnlag for et slikt formelt vedtak, som da nærmest ville være som sandpåstrøing å regne?

Av de relevante aktstykker kan man konstatere at regjeringens holdning gjennom hele prosessen var fast og klar: Norge var et kongerike, og skulle så forbli.⁴ Den forestående folkeavstemning gjaldt *ikke* spørsmålet om statsform, og utfallet ville ikke medføre noen endring i så måte. Dersom utfallet – mot formodning – skulle gå imot regjeringens tilrådning, så ville regjeringen likevel ikke sette spørsmålet om statsform på dagsordenen. Man hadde nettopp klart å bringe selve unionsoppløsningen velberget i havn, – skulle

man nå sette det hele over styr med et opprivende og provoserende vågespill om statsformen?

Et dobbeltspill?

Likevel bidro regjeringen selv til å skape inntrykk av at valget *også* gjaldt statsformen, gjennom det "Opprop til det norske folk" som den utstedte samme dag som Stortinget fattet sin beslutning. Oppropet inneholdt følgende innstendige forarming (Sars 1909: 309-310):

Norge er den dag idag fremdeles et kongedømme og har sin gamle grundlov. Ifølge denne grundlov tilkommer det stortinget paa folkets vegne og i dets navn at vælge en konge. Men denne ret vil stortinget ikke gjøre brug af, hvis et flertal af det norske folk ønsker at benytte den nu indtraadte tronledighed til at forandre statsformen. --- Den norske regering vil indtrængende henstille til vort folk ved den forestaaende folkeafstemning at slutte sig til regjeringens og stortingets standpunkt. --- Det er regjeringens enstemmige og bestemte raad til det norske folk, at det holder fast ved sin grundlov. --- Et folks politiske frihed beror i første række paa dets forfatningsmæssige ret til at raade over sin egen skjæbne og paa folkets modenhed og evne til at bruge forfatningen, mindre paa det spørgsmaal, om dets statschef kaldes konge eller president

Med den vinklingen som disse formuleringene innebar, gikk regjeringen langt i å plassere kongevalget inn i en politisk kontekst definert av den løpende debatt om statsformen. Ved å hevde at "... *denne ret vil stortinget ikke gjøre brug af... (osv.)*" la regjeringen begrensede føringer på Stortingets handlingsrom. Det var en dristig linje, med islett av dobbeltspill. Er det urimelig å mistenke statsminister Michelsen for å

3 Gjengitt – i lettere modernisert språkdrakt – i Bjørklund 1997: 68.

4 Blant de aktstykker som belyser regjeringens linje, skal spesielt fremheves justisminnerens innstilling som lå til grunn for regjeringens forslag om avholdelse av folkeavstemning (ordlyd gjengitt i Sars 1909: 301-302).

ha lagt opp til en bevisst uryddig prosess? Prosessen må iallfall ses som en del av et hensynsløst spill, hvor Michelsens strategiske og taktiske evner og, ikke minst, psykologiske teft, skulle komme til å beherske arenaen.

Regjeringen var utvilsomt på det rene med at dens strategi ikke var risikofri. Ved å gjøre saken til gjenstand for kabinettspørsmål,⁵ gjorde man det klart at et eventuelt "nei"-utfall ville utløse en regjeringskrise. Trolig var regjeringen innforstått med at dette også kunne lede til en konstitusjonell krise. Ille nok, men ikke noe som automatisk ville føre til valg av en ny statsform.

Vi – som lever idag og kjenner historiens fasit – vet at prins Carl hadde stilt krav om forhåndsgodkjennelse som vilkår for å motta tilbudet om den norske trone. Her drev man imidlertid hemmelig diplomati, og dette kunne regjeringen ikke gå offentlig ut med uten å sette prins Carl i forlegenhet. Men dermed pådro regjeringen seg også et forklaringsproblem. Fra monarki-tilhengerne var reaksjonen sterk og entydig negativ (Sars 1909: 301-304): Hva kunne vel regjeringens hensikt med å avholde folkeavstemning være, annet enn å så tvil om sin egen uttalte oppfatning om at Norge var og ble et monarki? Beslutningen om å holde folkeavstemning kunne vanskelig ses som annet enn en konsekvens til republikanerne! Slik ble situasjonen også oppfattet blant republikanerne.

Hvordan det forholdt seg i virkeligheten, ble avdekket av prins Carl selv, i den talen som han holdt 20. november til de-

putasjonen fra Stortinget som var kommet for å tilby ham Norges trone. Historikeren Jacob S. Worm-Müller beskriver hendelsen i følgende ordelag (Worm-Müller 1947: 122):

I stortingsdebatten, som begynte 28. oktober, underrettet ikke regjeringen stortinget klart om Prinsens standpunkt. Det kom derfor som en bombe da den nyvalte konge 20. november ved mottagelsen i sitt hjem uttalte til stortingsdeputasjonen: "Som det vil være Dem, mine herrer, bekjendt, var det paa mit forlangende at den netop afsluttede folkeafstemning fandt sted. Jeg vilde have sikkerhed for, at det var et folk og ikke et parti, som ønsket mig til konge, da min opgave fremfor alt bør være at samle, ikke splitte.

Dette var Haakon VII's første politiske handling som norsk konge. Det skulle ikke bli den siste.

Svarteper-spillet

Kan hende er det for drøyt å beskyldes Michelsen for å drive et "dobbeltpill"? Har vi et overdrevent bilde av Michelsen som spillets suverene mester og drivkraft – som den beregnende og manipulerende pokerspilleren?⁶ Er det muligens like riktig å si at hans disposisjoner ble styrt av begivenhetenes forløp, som at det omvendte var tilfelle?

Dobbeltpill eller ei – slik spillet om Norges statsform utviklet seg, skulle det også få karakter av et "Svarteper-spill". Det var tilfellet for spillets utfall der og da, men også med hensyn til dets konsekvenser frem til vår egen tid.

5 Erklæring under stortingsdebatten 28. oktober 1905 av handelsminister Arctander på egne og kollegers vegne: "*Vi sætter vore stillinger ind paa, baade at denne sag faar tilslutning her i stortinget, og at den faar tilslutning ude hos de stemmeberettigede borgere*" (Sars 1909: 304-305).

6 Jfr. det bilde av Michelsen som særlig trekkes opp hos Norland 2005: 15-18.

Monarkistene kunne saktens rase over å være blitt overrumplet av Christian Michelsens taktiske spill, men da forsmedelsen hadde gitt seg oppdaget de at de var meget komfortable med myten om at dette vitterlig hadde vært et valg mellom monarki og republikk. Et opprivende strids-spørsmål var blitt løst, og selv hadde de seiret – og med større margin enn de på forhånd kunne ha våget å håpe. En slik gevinst reforhandler man ikke.

Og *Kongen*? For prins Carl var ikke Norges statsform, men hans egen legitimitet og troverdighet det primære anliggende. I så måte lyktes han i fullt monn. Det tillitsvotum som det norske folk gav ham i 1905, kunne han senere som kong Haakon VII utmynte i varig politisk kapital av edleste gehalt. Myten om hva folkeavstemningen i november 1905 "egentlig" gjaldt, la grunnen for og skulle bidra til å vedlikeholde den troverdighet, legitimitet og autoritet som ikke bare Haakon VII, men også hans etterfølgere på Norges trone, har kunnet trekke på i utøvelsen av sin embetsgjerning.

Republikanerne hadde ved årets begynnelse i 1905 fremstått som landets tilsynelatende sterkeste politiske maktgruppering. I Michelsens vågespill skulle de bli de desiderte taperne: Ved årets utgang satt republikanerne igjen med Svarteper. Dét kortet er de ennå – mer enn hundre år etter – ikke blitt kvitt.

På sporet av den tapte tid: Aftenpostens korstog

Dragsuget fra hundreårsbølgen utløste i 2005 en ny og forsterket interesse for det dramaet som utspilte seg i oktober/november 1905. De offisielle kronikører, hyret inn av "Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS", førte an, tett fulgt av media, som ivrig gjenoppdaget og gjenoppfrisket

tidligere tiders forestillinger og overleveringer.

Gjenfortellingen om det historiske avstemningsresultatet – i absolutte tall eller omregnet i prosenter (79 mot 21 prosent) – skulle gjennom året 2005 bli en fast gjenganger i en bred føljetong, hvor vi nærsagt fra alle kanter ble servert påstanden om at temaet for folkeavstemningen 12.-13. november hadde vært republikk eller monarki.⁷

Avisen *Aftenposten* etablerte seg raskt i første linje blant de ivrigste av gjenfortellerne. Opptakten ble gitt i den stort opplåtte artikkelen "Da Norge jaktet på en konge", som i autoritative vendinger målbar den gjeldende ortodoksi. Artikkelen ble først publisert 7. februar 2005, men for å hamre budskapet inn stod den like godt på trykk *in extenso* 1. juli samme år. Som om ikke det var nok, lot avisen 10. august lektor Vidar Mohn gjenta påstanden med den største selvfølgelighet i kronikken "Republikk eller monarki?" Og da man kom ut i november kjørte samme avis til alt overmål – så å si som opptakt til en ideologisk betont markering av selve jubiléumsdagene – en velregissert kampanje for sin oppfatning av hva folkeavstemningen "egentlig" gjaldt: Først 4. november med professor T.Chr. Wyllers kronikk "Da Norges trone ble sikret", – et skriftstykke med analyser som formelig oste av professoral autoritet og tilsynelatende faglig tyngde. Og dernest 11. november med tosidertartikkelen "Sterk støtte til republikk i 1905", spekket med ilter argumentasjon mot dem som måtte hevde avvikende synspunkter på hva folkeavstemningen "egentlig" handlet om. For en uhildet leser var det vanskelig å

7 Se f.eks. Kulturdepartementet 2005; Hegge 2005a; Hegge 2005b: 12; Hegge 2005c: 11-13; Sørensen 2005; Norland 2005: 18.

slippe inntrykket av at landets ledende debattorgan og opinionsdanner systematisk bombarderte sine lesere med misjonerende propaganda for en bestemt historieforståelse.

Aftenposten var ikke alene med sitt ærend. Påstanden om at folkeavstemningen "egentlig" gjaldt statsformen, gikk igjen som et hovedpoeng i en rekke avis- og tidsskriftartikler.⁸ Eksemplene vitner om en massiv budskapsformidling av en slik bredde og intensitet at det burde vekke nysgjerrighet og undring.

Et nasjonalt dogme

Vi har her å gjøre med en av våre mest seiglivede nasjonale myter, – en myte som gjennom utallige gjentakelser er blitt opphøyet til et *dogme*. Forestillingen om at folkeavstemningen i november 1905 gjaldt spørsmålet om Rikets fremtidige statsform, dvs. republikk eller fortsatt kongedømme, er en oppfatning som har sin rot i den debatten som ble ført i 1905 om denne problemstillingen. At vi nå, mer enn hundre år senere, skulle se oss tjent med å kjøpe denne myten, er likevel besynderlig.

Forestillingen om at det var nettopp dette som var selve temaet, er blitt en så integrert del av vår historie- og samfunnsforståelse at den er blitt mer enn en myte: Den er blitt en trossetning – et dogme – med status som et *nasjonalt ikon*.

"Vox populi vox Dei"⁹

Som det fremgår av det foregående, er det lite belegg for å kunne hevde at avstem-

ningstemaet "egentlig" kun var en formsak og at *realiteten* i saken nettopp var få fattet et vedtak om Rikets fremtidige statsform. Det må også bemerkes at et slikt syn bærer preg av en oppkonstruert dikotomi mellom en saks reelle innhold og dens ytre form. Et forhold som imidlertid bidro til å forkludre situasjonsoppfatningen i oktober/november 1905, var at folkeavstemningen skjedde uten at elektoratet – folket, og endog Stortinget selv – var fullt ut informert om premisse- ne for avstemningen.

For såvidt kan det stilles spørsmål ved hvorvidt avstemningsresultatet var et ekte uttrykk for folkets vilje. At folkeavstemning i det hele tatt ble avholdt var i bunn og grunn et uttrykk for den respekt som både prins Carl og Storting såvel som regjering nærret for folkesuvereniteten. Det var ikke tilfeldig at det latinske ordtaket "*Vox populi – vox Dei*" dvs. "Folkets stemme er Guds stemme" var et høyprofilert innslag i kampen om stemmene. (Arveng 2005: 6). Men det har heller aldri vært noe ukjent fenomen at både folket og Gud i blant kan få velment drahjelp av manipulerende politikere ...

Regjeringens – dvs. først og fremst statsminister Michelsens – tvetydige opp- treden var i utgangspunktet en påtvungen konsekvens av prins Carls ultimatum. Men den tjente selvsagt også politiske formål, taktisk såvel som strategisk. Ved å kunngjøre folkeavstemning, og late som om dette var regjeringens eget selvstendige valg, kunne man skape inntrykk av besluttsomhet og handlekraft. Samtidig kunne Michelsen også late som om han gav republikanerne en stor innrømmelse, mens han i virkeligheten lurte dem trill rundt. Uten å la spørsmålet om Rikets statsform bli noe avstemningstema, oppnådde han å få dette kinkige stridsspørsmålet effektivt parkert.

8 Se f.eks. St. Hallvard 2005: 2-3; Arveng 2005: 4-19; Grimstad og Dalen 2005; samt tilsvaret til sistnevnte hos Skagestad 2005e.

9 Latinsk ordtak – "Folkets stemme er Guds stemme" – formulert av Karl den Stores lærer *Alkuin* (735-804) i et brev til sin elev.

Tilbake til fremtiden

Troen på at det var statsformen avstemningen "egentlig" stod om, er blitt en så inngrodd populærhistorisk oppfatning som hevdes så envist og kompakt, at man kan undres hva som ligger bak. Hvorfor har det vært så maktpåliggende for vår tids kunnskapsformidlere å insistere på å holde liv i en i utgangspunktet høyst situasjonsbetinget historieforståelse som – på bakgrunn av det tilgjengelige kunnskaps-tilfang – i beste fall kan karakteriseres som kreativ, i betydningen spekulativ eller fantasifull?

Man kan riktignok stille spørsmålet om det egentlig gjorde noen forskjell: Ville resultatet av folkeavstemningen blitt annerledes dersom temaet *faktisk* hadde vært spørsmålet om monarki kontra republikk? Dét vil vi aldri få vite, og denslags spørsmål bør formodentlig overlates til tilhengerne av kontrafaktisk historieskrivning. Uansett er det et selvstendig poeng at slik som utfallet faktisk ble, og slik dette ble tolket av såvel samtidens som ettertidens forståelse, kom republikkens tilhengerne i Norge til å stå tilbake som en sektersk minoritet med varig taperstempel. Det ligger politisk kraft i tolkningsmakt over historien og eierskap til nasjonale myter eller dogmer.

Spørsmålet om hva som var tema for folkeavstemningen i november 1905 behandles overfladisk – om i det hele tatt – i så å si all faglitteratur. I sentrale historieverker og oppslagsbøker mangler elementære faktaopplysninger, så som ordlyden i avstemningstemaet.¹⁰ Problematiserende fremstillinger eller drøftelser glimrer ved sitt fravær, i historiebøkene såvel som i juridiske eller statsvitenskapelige referanseverker.¹¹ Øyensynlig har det vært ansett som uinteressant, brysomt eller lite opp-

ortunt å stille spørsmål ved oppleste og vedtatte godtkjøpsforestillinger.

Når myten om folkeavstemningen i november 1905 fortsatt kan leve i beste velgående hundre år etter, skyldes det derfor dypest sett at den opprettholdes av våre kunnskapsformidlers intellektuelle latenskap og et inngrodd ulystbetont forhold til å stille kritiske spørsmål ved tillærte oppfatninger og tilvante "fakta". Det faller øyensynlig mer bekvemt å klamre seg til gjenstridige gjenferd og seiglivede skrømt.

Referanser

- Alnæs, Karsten, 1999. *Historien om Norge*, Bind IV, Oslo.
- Andenæs, Johs., 1962. *Statsforfatningen i Norge*, 3. rev. utg, Oslo.
- Arveng, Knut, 2005. "Republikk eller kongedømme?", *St.Hallvard*, nr. 3, s 4-19.
- Bjørklund, Tor, 1997. *Om folkeavstemninger – Norge og Norden 1905-1994*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Brottveit, Ånund – Agedal, Olaf, 2005. "Kampen om fortida. Unionsjubileet som nasjonal identitetspolitikk", *Sosiologi i dag*, nr.3, s 79-106.
- Fuglum, Per, 1998. "Nasjonalt kongedømme", s 124-132 i *Norge i Støpeskjeen 1884-1920*, Oslo.
- Grimstad, Carl-Erik – Dalen, Erik, 2005. "Norske republikanere leser ikke Fantomet", *Samtiden*, nr. 2.
- Haakaas, Einar, 2005. "Kaos for ukjent eier", *Aftenposten*, 12. mai 2005.

- 10 Dette gjelder bl.a. behandlingen av 1905-begivenhetene i de to mest sentrale historieverkene fra Cappelen og Aschehoug, hvorav spesielt skal vises til hhv. Fuglum 1998: 124-132, Hagemann 1997: 204-221. Det samme gjelder saksfremstillingen i angjeldende avsnitt hos Alnæs 1999: 82ff.
- 11 Dette gjelder også i de mest autoritative blant de relevante referanseverker, jfr. f.eks. fremstillingene i hhv. Andenæs 1962: 51, Bjørklund 1997.

- Hagemann, Gro, 1997. *Det moderne gjennombrudd 1870-1905*, Oslo.
- Hegge, Per Egil, 2005a. "Da Norge jaktet på en konge", *Aftenposten*, 7. februar 2005 og 1. juni 2005.
- Hegge, Per Egil, 2005b. "Vi stevner frem...", artikkel i "Dramaet 1905", spesialbilag til tidskriftet *Levende Historie*, nr.1.
- Hegge, Per Egil, 2005c. "Endelig FRI", i heftet *Verdensborger i forvandling*
- Johnston, W.M., 1991. *Celebrations. The Cult of Anniversaries in Europe and the United States Today*, New Brunswick/London.
- Kulturdepartementet 2005. *Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS: Heftet Verdensborger i forvandling samt artiklene "Hva skjedde i 1905?", "Folkeavstemningene i 1905" og "Kampen om styreformene i Norge"* (<http://www.hundrearsmarkeringen.no/1905/>, http://www.nb.no/baser/1905/tema_folk.html og http://www.nb.no/baser/1905/tema_kamp.html).
- Madsen, Per Anders, 2005. "Bakrus før festen", *Aftenposten*, 26. april 2005.
- Neumann, Iver B. og Leira, Halvard, 2005. *Aktiv og avventende. Utenriks tjenestens liv 1905-2005*, Oslo: Pax forlag
- Norland, Andreas, 2005. "Christian Michelsen – Gambler til rett tid", artikkel i "Dramaet 1905", spesialbilag til tidskriftet *Levende Historie*, nr.1.
- Omang, Reidar, 1955. *Norske utenriks tjeneste. Grunnleggende år*, Oslo: Gyldendal.
- St. Hallvard 2005. Oslo Byes Vels kvartalskrift *St.Hallvard*, nr.3, lederartikkel "Statsformen, reklamen og sjøsiden", s 2-3.
- Sars, J.E., 1909. *Norges Historie*, VI Binds Anden Del, Kristiania.
- Skagestad, Odd Gunnar, 2005a. "1905-syndromet: Når myter blir fakta", *Farmann Newsletter*, Uke 22, 3. juni 2005 (<http://www.farmann.no/1905-syndromet.htm>).
- Skagestad, Odd Gunnar, 2005b. "Makten og dens voktere", *Farmann Newsletter*, Uke 26, 1. juli 2005 (http://www.farmann.no/arkiv/2005/07/farmannkronikke_2.html).
- Skagestad, Odd Gunnar, 2005c. "Stortingsregjeringer – idag og i 1905", *Morgenbladet* 15. juli 2005. (<http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20050715/ODE-BATT/107150020&SearchID=73215357356077>).
- Skagestad, Odd Gunnar, 2005d. "Folkeavstemningen 12.-13. november 1905: Myter og konsekvenser", *Norske Statsvitenskapelig Tidsskrift*, nr. 3, s 274-282.
- Skagestad, Odd Gunnar, 2005e. "'Norske republikanere leser ikke Fantomet' – en replikk", *Samtiden*, 30. september 2005, <http://www.samtiden.no/nettartikler/skagestad/html>.
- Skagestad, Odd Gunnar, 2005f. "2005 – det store jubileumsåret", *Historie*, nr. 4, s 6-7.
- Sørensen, Øystein, 2005. *Norske idehistorie*, Oslo.
- Worm-Müller, Jacob S., 1947. Kapitlet "Prins Carl blir konge i Norge", s 79-126 i *Haakon VII*. Oslo.